

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

з теми: **«Петро Могила – український політичний,
церковний і освітній діяч: навчальний та виховний
аспекти»**

Виконала здобувачка вищої освіти
освітньої програми «Історія»
другого (магістерського) рівня вищої
освіти
за спеціальністю 014 Середня освіта
(Історія та громадянська освіта)
заочної форми здобуття освіти
Демко Богдана Вікторівна

Керівник:
Газін В.В., доктор історичних наук,
доцент кафедри історії України

Рецензент:

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ПРОБЛЕМИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
1.1.Історіографія проблеми.....	8
1.2.Джерельна база.....	11
1.3.Методологія дослідження.....	12
Висновок до 1 розділу.....	14
РОЗДІЛ 2. РОЛЬ МИТРОПОЛИТА ПЕТРА МОГИЛИ У РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ.....	16
Висновок до 2 розділу.....	40
РОЗДІЛ 3. РОЛЬ ПЕТРА МОГИЛИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ВНУТРІШНЬОЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.....	42
Висновок до 3 розділу.....	62
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ ІЗ ПОСТАТТЮ ПЕТРА МОГИЛИ.....	64
Висновок до 4 розділу.....	76
ВИСНОВКИ.....	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	82

ВСТУП

Постать Петра Могили посідає визначне місце в історії української культури, освіти та церкви першої половини XVII ст. Його діяльність стала одним із ключових чинників у збереженні національної ідентичності та духовної спадщини українського народу в умовах політичної нестабільності та релігійних протистоянь. Заснування Києво-Могилянської колегії, упорядкування православної освіти на європейському рівні, створення підручників і катехізисів, а також підтримка книгодрукування засвідчують прагнення Петра Могили піднести інтелектуальний і духовний рівень суспільства.

Особливу увагу заслуговують його педагогічні та виховні ідеї, спрямовані на формування освіченої української еліти, здатної відстоювати інтереси свого народу. У контексті сучасних викликів – пошуку ефективних шляхів інтеграції української освіти у світовий простір та збереження національних традицій – звернення до педагогічної спадщини Петра Могили набуває особливої актуальності.

Вивчення постаті Петра Могили є важливим не лише з огляду на історико-культурну спадщину України, а й з позицій сучасного розвитку освіти, духовності та державотворення. На початку XVII ст. українське суспільство перебувало у складних умовах політичного та релігійного тиску: тривала боротьба між православ'ям та уніатством, обмежувалися права українського населення, існувала загроза втрати культурної та духовної ідентичності. У цей період Петро Могила виступив як церковний реформатор, політичний діяч і новатор в освітній сфері, заклавши основи нового етапу розвитку національної культури.

Заснування ним Києво-Могилянської колегії, що згодом переросла в академію, стало визначальним кроком у формуванні системи освіти європейського зразка в Україні. Саме тут уперше було започатковано синтез східнохристиянської духовної традиції та західноєвропейських освітніх

стандартів. Це сприяло вихованню покоління освічених діячів, які відіграли провідну роль у політичному та культурному житті України.

Не менш важливими є виховні аспекти діяльності Могили: він наголошував на поєднанні знань із моральними засадами, формуванні громадянської відповідальності та патріотизму. Його ідеї мали стратегічне значення для зміцнення авторитету православної церкви, виховання еліти, здатної захищати інтереси українського народу, та інтеграції в європейський культурний простір.

Сьогодні, коли Україна знову перебуває в умовах боротьби за збереження незалежності, духовної єдності та власного місця у світовій цивілізації, звернення до постаті Петра Могили набуває нового сенсу. Його освітня, церковна й виховна діяльність постає прикладом того, як поєднання національних традицій та європейських інновацій може стати основою розвитку суспільства.

Таким чином, дослідження навчального й виховного аспектів діяльності Петра Могили є актуальним як для глибшого розуміння історії України, так і для пошуку відповідей на сучасні виклики в освітній, культурній та духовній сферах.

Метою дослідження є всебічний аналіз політичної, церковної та освітньої діяльності Петра Могили з акцентом на навчальні та виховні аспекти його спадщини, визначення їхнього значення для розвитку української культури й сучасної освітньо-виховної практики.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**:

1. Розкрити історичні умови, в яких відбувалася діяльність Петра Могили.
2. Проаналізувати основні напрями його церковно-політичної діяльності та їхній вплив на українське суспільство.
3. Дослідити освітні реформи, здійснені Петром Могилою, та їхнє значення для становлення Києво-Могилянської колегії.

4. Визначити виховні ідеї та принципи Петра Могили, їхню роль у формуванні української духовної та інтелектуальної еліти.

5. Простежити вплив спадщини Могили на подальший розвиток української освіти й культури.

6. Оцінити актуальність його педагогічних ідей у сучасному контексті.

Об’єкт дослідження: діяльність Петра Могили як політичного, церковного та освітнього діяча України XVII століття.

Предмет дослідження: навчальні та виховні аспекти діяльності Петра Могили, їхній зміст, особливості та вплив на розвиток українського суспільства.

Методи дослідження. Магістерське дослідження ґрунтується на принципах історизму та об’єктивності, що виключають будь-яке спотворення досліджуваної проблеми, аналіз подій і фактів з позицій об’єктивного пізнання історичної дійсності незалежно від будь-яких класових, політичних, партійних чи ідеологічних уподобань, дають змогу адекватно й логічно, всебічно й аргументовано відобразити усі процеси історичної реальності. Власне теоретичною основою наукового аналізу досліджуваної проблеми є теорія наукового пізнання світу.

В основу магістерського дослідження покладено також комплексне застосування й загальнонаукових методів: історичного, логічного, систематизації; саме історичних: хронологічного, проблемно-хронологічного, синхронічного, порівняльно-історичного. Також використано й міждисциплінарні методи: статистичний, системно-структурний. Їх цілеспрямоване й комплексне застосування сприяло всебічному аналізу конкретної проблеми історичного дослідження.

Хронологічні рамки роботи охоплюють кінець XVI – середину XVII ст. (від часу народження П. Могили (1596 р.) до його смерті у 1647 р.). Такий цілісний хронологічний підхід дає змогу комплексно простежити не лише його формування як особистості, церковно-релігійного і культурно-

освітнього діяча, але й роль і місце у духовному і суспільному житті України досліджуваного періоду.

Територіальні рамки дослідження становлять Україну й сусідні з нею держави: Річ Посполиту, Туреччину, Волощину. Враховуючи той факт, що внесок митрополита Петра Могили у духовне й суспільне життя України неможливо розглядати ізольовано від європейських культурних тенденцій, у магістерському дослідженні висвітлено його зв'язки з релігійними центрами Константинополя, Риму, Москви та Варшави.

Елементи наукової новизни полягають в тому, що у даному дослідженні на рівні магістерської роботи здійснено спробу комплексного, цілісного, всебічного та ґрунтового дослідження ролі й місця Петра Могили у духовному та суспільному житті України в 1596 – 1647 рр.

На основі досягнень української й зарубіжної історіографії, аналізу наявних опублікованих джерел встановлено, що діяльність Петра Могили виступала рушійною силою церковно-релігійного і культурно-освітнього поступу українського народу, сприяла його консолідації, а також уніфікації й зближенню християнських церков, зміцненню православ'я, систематизації освіти, моральності, дисципліни, організації кліру, єдиних правил церковного життя, догматичного вчення.

Доведено, що найважливішими чинниками діяльності митрополита Петра Могили став захист православ'я, збереження й розвиток української мови у богослужбовій практиці, введення західних новацій у органічному поєднанні з вітчизняними традиціями в освітній процес. Також акцентується увага на тому, що домінуючою у діяльності Петра Могили була орієнтація на консолідацію суспільства й реалізацію церковно-релігійних та культурно-освітніх прагнень українців.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення роботи полягає в можливості використання отриманих результатів у сучасному освітньому та виховному процесі. Узагальнення педагогічної та духовно-культурної спадщини Петра Могили може бути застосоване:

- у викладанні історії України, історії педагогіки, релігієзнавства та культурології у закладах вищої та середньої освіти;
- для підготовки навчально-методичних матеріалів, що сприятимуть формуванню у здобувачів освіти ціннісних орієнтацій, громадянської відповідальності та національної свідомості;
- у виховній роботі зі студентською та учнівською молоддю з метою формування духовних і моральних засад, патріотизму та толерантності;
- для розробки сучасних освітніх програм, які поєднують українські традиції з європейськими стандартами.

Таким чином, результати дослідження можуть бути корисними як у науково-педагогічній діяльності, так і в практичній роботі освітніх установ, сприяючи вихованню духовно багатой, свідомої та освіченої особистості.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, 3 параграфів, висновків до розділів, загальних висновків та списку використаних джерел і літератури (67 позицій). Обсяг основного тексту роботи – 81 сторінка, всього – 88 сторінок.

ВИСНОВКИ

Постать Петра Могили посідає одне з провідних місць у вітчизняній духовній, політичній та освітній історії XVII століття. Його ім'я стоїть поряд із найвідомішими діячами українського відродження, адже саме він став символом збереження православ'я, розвитку освіти й культури, становлення національної самосвідомості. Могила належав до тієї когорти діячів, які не лише мислили в масштабах свого часу, а й прокладали духовні й культурні орієнтири для майбутніх поколінь.

Дослідження життя й діяльності Петра Могили пройшло тривалий і складний шлях – від перших оцінок сучасників до глибоких студій українських і зарубіжних науковців посткомуністичного періоду. Вже його сучасники усвідомлювали масштабність постаті митрополита, однак перші спроби наукового осмислення з'явилися у XIX ст. Дослідники цього часу – С. Голубєв, В. Аскоченський, Н. Тальберг, І. Огієнко та інші – заклали наукові основи могилознавства, приділивши особливу увагу його ролі у реформуванні православної церкви, розвитку освіти, книгодрукування та культурного життя Києва.

Попри ідеологічні обмеження, радянська історіографія також зверталася до постаті Петра Могили, розглядаючи його діяльність у контексті розвитку української культури та просвітництва XVII ст. Водночас релігійний і духовний вимір його реформ залишався поза увагою або тлумачився в дусі матеріалістичної ідеології.

З утвердженням незалежності України інтерес до вивчення спадщини митрополита значно зріс. Сучасні історики та культурологи – В. Нічик, З. Хижняк, В. Погорецький, В. Щербак, Н. Яковенко, А. Колодний та інші – осмислюють Могилу як не лише церковного діяча, а й як видатного політичного мислителя, культурного реформатора, дипломата і педагога. Його діяльність розглядають у ширшому європейському контексті — як

спробу поєднати східнохристиянську духовність із надбаннями західноєвропейського гуманізму та освітніх моделей.

Діяльність Петра Могили стала своєрідним синтезом релігійного, культурного, освітнього та національного відродження України в добу, коли православна церква й українське суспільство переживали глибоку кризу, спричинену тиском Речі Посполитої та наслідками Берестейської унії. У цих складних умовах Могила перетворив православну церкву на духовний і національний центр, який об'єднував українців довкола ідеї віри, культури та освіти.

Він домогся офіційного визнання православної церкви, упорядкував її правовий статус, сприяв поверненню втрачених святинь і маєтностей. Його зусиллями були відновлені величні пам'ятки давньоруської архітектури — Софійський собор, Спас на Берестові, Десятинна церква, Києво-Печерська лавра, що стало символом відродження давньої величі Києва як духовної столиці Східної Європи.

Важливим внеском Петра Могили у розвиток богословської думки стали його теоретичні праці — зокрема «Православне ісповідання віри» (1640–1643), яке отримало схвалення Константинопольського, Александрійського, Антіохійського і Єрусалимського патріархів і стало символом єдності православного світу. Ця праця утвердила авторитет Київської митрополії як осередку високої богословської науки, а також стала фундаментом православної освіти наступних поколінь.

Одним із найбільших досягнень митрополита було створення Києво-Могилянського колегіуму (згодом — Академії) — першого вищого навчального закладу європейського типу на українських землях. Могила розробив нову освітню модель, у якій поєднав гуманістичні ідеї Заходу з духовними традиціями Сходу. Навчання в колегіумі передбачало вивчення богослов'я, філософії, риторики, граматики, поетики, латини, грецької та слов'янської мов, математики, логіки й історії. Такий підхід забезпечив

формування нового покоління освічених діячів, серед яких були майбутні церковні і політичні лідери України.

Петро Могила також створив національну модель церковного життя, у центрі якої стояла людина, її віра, моральність і культура. Він підтримував українізовану форму богослужіння, сприяв виданню релігійної літератури українською мовою, що мало велике значення для формування національної ідентичності. Водночас він виступав за дисципліну й освіченість духовенства, упорядкував діяльність братств, створив систему внутрішнього церковного судочинства, запровадив цензуру видань і нагляд за парафіями — усе це сприяло централізації церковного управління та піднесенню авторитету церкви.

Не менш важливим напрямом його діяльності стала реформа богослужбової практики, зокрема оновлення проповіді, катехізації та церковної освіти. Могила прагнув повернути духовну глибину богослужінню, зробити його зрозумілим для мирян і доступним для широких верств населення.

Таким чином, Петро Могила став символом духовного і культурного відродження України XVII століття. Його реформаторська діяльність забезпечила неперервність національної традиції, поєднала віру, освіту й культуру в єдину систему духовного розвитку. Саме завдяки Могилі Київ утвердився як центр православ'я та освіти в Східній Європі, а українська церква зміцнила свої позиції в умовах політичного і конфесійного тиску.

Внесок Петра Могили у розвиток духовної культури України має фундаментальне значення і залишається актуальним для сучасного національного, релігійного та культурного життя. Його ідеї гармонійного поєднання віри, освіти й культури можуть слугувати орієнтиром для сучасної української освіти, зокрема у вихованні молодого покоління на засадах гуманізму, патріотизму та духовності.

Ознайомлення учнів із життям і діяльністю Петра Могили є важливою складовою шкільного курсу історії України. Вивчення його постаті сприяє не

лише засвоєнню фактологічного матеріалу, а й формуванню історичного мислення, аналітичних умінь, духовних і моральних цінностей. Методично доцільно поєднувати традиційні форми навчання (лекції, робота з джерелами, аналіз історичних документів) з інтерактивними технологіями — дебатами, рольовими іграми, навчальними проєктами, віртуальними екскурсіями до Києво-Могилянської академії. Використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (відеоекскурсій, інтерактивних карт, мультимедійних презентацій) робить тему живою, емоційно насиченою й близькою для учнів.

Завдяки цьому постать Петра Могили постає не лише як сторінка минулого, а як живий приклад державного, духовного і культурного служіння, що має велике виховне значення для сучасної молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Акты исторические, собранные и изданные Археографической комиссией. Санкт-Петербург : Тип. 2-го отд. Е.И.В. канцелярии, 1842. Т. 4.: 1645–1676. 565 с.
2. Акты Московского государства, изданные Императорскою академиею наук. Санкт-Петербург : Тип. Императорской академии наук, 1890. Т. 1. 397 с.
3. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. Санкт-Петербургъ : Тип. Э. Пратца, 1846. Т. II. 357 с.
4. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. Санкт-Петербург : Тип. П. А. Кулиша, 1861. Т. 3. 620 с.
5. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. Санкт-Петербург : Тип. П. А. Кулиша, 1863. Т. 4. 276 с.
6. Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском Генерал-Губернаторе. Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1893. Ч. 1. Т. IX. 414 с.
7. Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском Генерал-Губернаторе. Киев : Тип. Имп. У-та Св. Владимира, 1908. Ч. III, т. VI. 419 с.
8. Величко С. В. Літопис / [пер. з книжної української мови, комент. В. О. Шевчука; Відп. ред. О. В. Мишанич]. Київ : Дніпро, 1991. Т.1. 371 с.

9. Голубев С. Древние и новые сказания о начале Киевской Академии
Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1885. 35 с.
10. Голубев С. Т. Материалы для истории западнорусской церкви. *Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца*. Киев : 1891. Кн.5, отд. 3. С. 226–227.
11. Ісаєвич Я. Д. Найстаріші документи про діяльність братств на Україні. *Історичні джерела та їх використання*. Київ, 1966. С. 12–20.
12. Памятники, изданные Временною Комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском Генераль-Губернаторе. Киев : Университетская тип., 1897. Т. 1. 443 с.
13. Памятники, изданные Временною Комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском Генераль-Губернаторе. Киев : Университетская тип., 1898. Т. 2. 380 с.
14. Памятники, изданные Киевскою комиссиею для разбора древних актов. Киев : Тип. Императорского Университета Св. Владимира, 1898. Т. 1. 600 с.
15. Памятники, изданные Киевскою комиссиею для разбора древних актов. Киев : Тип. Императорского Университета Св. Владимира, 1898. Т. 2. 617 с.

Література:

16. Алексієвець Л. Києво-Могилянська академія у суспільному житті України і зарубіжних країн (XVII–XVIII ст.). Тернопіль : Збруч, 1999. 263 с.
17. Алексієвець Л. М. Києво-Могилянська академія в духовній історії України. *Науково-творчий альманах Тернопільського державного педагогічного інституту*. Вип. I. Тернопіль, 1995. С. 5.

- 18.Алексієвець Л. М. Києво-Могилянська академія у суспільному житті України (XVII–XVIII ст.). Тернопіль : Лілея, 1997. 160 с.
- 19.Алексієвець Л. М. Петро Могила в духовній історії України. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. Вип. 2. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. С. 9–14.
- 20.Антонович В. Б. Розвідки про церковні відносини на Україні XVI–XVII ст. Львів, 1900. 257 с.
- 21.Аскоченский В. И. Киев с древнейшим его училищем Академиею: в 2 ч. Киев : Унив. тип., 1856. Ч. 1. 370 с.
- 22.Аскоченский В. И. Киев с древнейшим его училищем Академиею: в 2 ч. Киев : Унив. тип., 1856. Ч. 2. 567 с.
- 23.Борисова О.В. Ідея Київського патріархату за часів митрополита Петра Могили. *Патріархат за єдність Церкви і народу*. Київ : Управа Українського Патріархального Світового Об'єднання і Крайова Управа Українського Патріархального Товариства, 1999. Ч. 1. С. 14–16.
- 24.Брюховецький В. Відродження *Київська старовина*. 1993. № 1. С. 2–5.
- 25.Василів Р. Концепція церкви у Київського митрополита Петра Могили. Івано-Франківськ : Нова зоря, 2004. 351 с.
- 26.Великий А. Важливий проект Петра Могили від 1645 р. *Католицький щорічник*. Київ : Видавничий дім “КМ Academia”, 1998. С. 95–96.
- 27.Галант И. В. Киевский митрополит Петр Могила и его отношение к евреям *Киевская старина*. Киев, 1905. Ч. 24. Т. 89. С. 149–152.
- 28.Голубев С. Киево-Могилянская коллегия при жизни своего fundатора, Киевского митрополита Петра Могилы. Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1890. 23 с.
- 29.Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники: В 2-х т. Киев : Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1883. Т. 1. 559 с.

- 30.Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники: В 2-х т. Киев : Тип. С. В. Кульженко, 1898. Т. 2. 498 с.
- 31.Голубев С. Т. Лифос – полемические сочинения, вышедшие из Киево-Печерской типографии в 1644 году. *Архив Юго-Западной России*. Киев, 1893. Ч. 1. Т. 9. С. 1–147.
- 32.Грабар С. Славетних справ митрополит. *Вечірній Київ*. 1995. 18 січня.
- 33.Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. Київ : «Освіта», 1992. 192 с.
- 34.Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Львів : Світ, 1991. 576 с.
- 35.Жуковський А. Молдавський воєводич на київському митрополичому престолі. *Феномен Петра Могили*. Київ, 1996. С. 8–40.
- 36.Замлинський В., Войцехівська І. Історія України в особах IX - XVIII ст. Київ : Україна, 1993. 395 с.
- 37.Климов В., Колодний А., Жуковський А. Феномен Петра Могили (Біографія. Діяльність. Позиція). Київ : Дніпро, 1996. 270 с.
- 38.Колодний А. Петро Могила і сучасні релігійні процеси в Україні. *Феномен Петра Могили*. Київ, 1996. С. 212–241.
- 39.Костельнюк М. Від лицаря до ченця: пошуки особистості Петра Могили. *Сучасна українська політика: політика і політологи про неї*. Київ, 2008. Вип. 14. С. 98–105.
- 40.Костомаров М. Історія України в життєписах визначних її діячів. Львів, 1918. 493 с. Київ : Україна (репринт). С. 193–234.
- 41.Костомаров М. Київський митрополит Петро Могила. *Історія України в життєписах визначніших її діячів*. Львів : Накладом Книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1918. С. 193–234.
- 42.Левицький І. Унія і Петро Могила, Київський митрополит. Київ : М.П. Фриц, 1875. 40 с.
- 43.Назарко І. Київські і Галицькі Митрополити. Біографічні нариси (1590–1960). Торонто : Видавництво Отців Василіян, 1962. 271 с.

44. Нічик В. М. Петро Могила в духовній історії України. Київ : Укр. центр духовн. культури, 1997. 321 с.
45. Нічик В. Мовна концепція Петра Могили. *Католицький щорічник*. Київ : Видавничий дім “КМ Academia”, 1998. С. 91–94.
46. Огієнко І. Дохристиянські вірування українського народу. Київ : Акціонерне товариство «Обереги», 1992. 424 с.
47. Огієнко І. Українська Церква за час Руїни. 1657–1687. Вінніпег : Українське Наукове Православне Богословське Товариство, 1956. 564 с.
48. Пекарский П. Представители киевской учености в половине XVII столетия: Ист.-лит. Очерк. *Отечественные записки*. 1862. Т. 140. №2. С. 552–594; Т. 143. – №3. – 196–228; №4. – С. 367–391.
49. Пекарский П. Представители киевской учености в половине XVII столетия: Ист.-лит. Очерк. *Отечественные записки*. 1862. Т. 143. №3. С. 196–228.
50. Пекарский П. Представители киевской учености в половине XVII столетия: Ист.-лит. Очерк. *Отечественные записки*. 1862. Т. 143. №4. С. 367–391.
51. Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. Київ : Критика, 2005. 496 с.
52. Погорецький В. Концептуальна і світоглядна боротьба Київських митрополитів Петра Могили та Ісаї Копинського в контексті відродження української державності. *Україна-Європа-Світ*. Вип. 3: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. С. 159–165.
53. Погорецький В. Петро Могила у національно-духовному житті України: історіографія проблеми. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць*. Серія: Історія, міжнародні відносини. Тернопіль : Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. Вип. 5. У 2 ч. Ч. 1. С.

- 54.Погорецький В. Роль митрополита Петра Могили у розвитку української духовної культури. *Україна–Європа–Світ*. Вип.2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. С. 197–205.
- 55.Погорецький В. Українська духовна культура і Петро Могила. Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. 160 с.
- 56.Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. Київ : Либідь, 1993. Т. I. 640 с.
- 57.Стратій Я. М., Тихолаз А. Г., Ткачук М. Д. Горський В. С. Філософія в Києво-Могилянській академії. *Київ в історії філософії України*. Київ : Вид. дім “КМ Academia”, 2000. С. 73–129.
- 58.Тальберг Н. История Русской Церкви. Киев : Общество любителей православной литературы. Издательство имени святителя Льва, папы Римского, 2007. 924 с.
- 59.Харишин М., Мордвінцев В. Російське самодержавство та Київська митрополича кафедра, або як Українська Православна Церква позбулася автокефалії. Київ : Братство УАПЦ “Світло для світу”, 1999. 334 с.
- 60.Хижняк З. Великий і мудрий митрополит П. Могила *Католицький щорічник*. Київ : Видавничий дім “КМ Academia”, 1998. С. 83–84.
- 61.Хижняк З. З історії Києво-Могилянської академії XVII–XVIII ст. Київ : Видавничий дім “КМ Academia”, 2005. 64 с.
- 62.Хижняк З. І. Могила Петро Симеонович. *Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.*: Енцикл. вид. Київ : Видавничий дім “КМ Academia”, 2001. С. 370–374.
- 63.Хижняк З. Киево-Могилянская академия / Хижняк З. И. – К.: Выща школа, 1998. – 266 с.
- 64.Хижняк З. Освіта в релігійних, культурних, політичних діяннях П. Могили *Україна: людина, суспільство, природа*. Київ, 1997. 84 с.

- 65.Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. Київ : Видавничий дім “КМ Academia”, 2006. 300 с.
- 66.Яковенко Н. М. Розтятий світ: культура України-Руси в добу Хмельниччини *Сучасність*. 1994. № 10.
- 67.Ямчук П. М. Християнський консерватизм: дух, епоха, людина. Одеса : ОІВС, 2001. 320 с.